

הסוגיא השתים עשרה – מצב של תיקו בבית הדין (מב ע"א)

משנה

...אם מצאו לו זכות – פטרוהו; ואם לאו – עומדים למנין.
 שנים עשר מזכין ואחד עשר מחייבין – זכאי.
 שנים עשר מחייבין ואחד עשר מזכין,
 ואפילו אחד עשר מזכין ואחד עשר מחייבין ואומר: איני יודע,
 ואפילו עשרים ושנים מזכין או מחייבין ואומר: איני יודע –
 יוסיפו הדיינין.
 עד כמה מוסיפין?
 שנים שנים עד שבעים ואחד.
 שלשים וששה מזכין ושלשים וחמשה מחייבין – זכאי.
 שלשים וששה מחייבין ושלשים וחמשה מזכין –
 דנין אלו כנגד אלו עד שיראה אחד מן המחייבין דברי המזכין.

גמרא

- [1] דנין אלו כנגד אלו עד שיראה;
- [2] לא ראו, מאי?
- [3] אמר רבי אחא: פוטרין אותו.
- [4] וכן אמר רבי יוחנן: פוטרין אותו.
- [5] אמר ליה רב פפא לאבוי: וליפטריה מעיקרא!
- [6] אמר ליה, הכי אמר רבי יוחנן: כדי שלא יצאו מבית דין מעורבבין.
- [7] איכא דאמרי, אמר ליה רב פפא לאבוי: ולמה לי יוסיפו? ליפטריה מבי דינא קמא!
- [8] אמר ליה: רבי יוסי קאי כוותך,
- [9] דתניא, רבי יוסי אומר: כשם שאין מוסיפין על בית דין של שבעים ואחד כך אין מוסיפין על בית דין של עשרים ושלשה.
- [10] תנו רבנן, אומר בדיני ממונות: נזדקן הדין, ואין אומר בדיני נפשות: נזדקן הדין.
- [11] מאי נזדקן הדין?
- [12] אילימא: קש דינא, איפכא מיבעיא ליה!
- [13] אמר רב הונא בר מנוח משמיה דרב אחא בריה דרב איקא: איפוך.
- [14] רב אשי אמר: לעולם לא תיפוך.
- [15] ומאי נזדקן הדין? חכם דינא.
- [16] מיתבי, גדול שבדיינין אומר: נזדקן הדין.
- [17] אי אמרת בשלמא: חכם דינא, היינו דאמר גדול.
- אלא אי אמרת: קש דינא, לא סגיא דלא אמר גדול, כסופי הוא דקא מיכסיף נפשיה!
- [18] אין.

אינו דומה מתבייש מעצמו למתבייש מאחרים.

[19] איכא דאמרי:

אי אמרת בשלמא, קש דינא, היינו דאינו דומה מתבייש מעצמו למתבייש מאחרים.
אלא אי אמרת: חכם דינא, גדול, אשבוחי משבח נפשיה? והכתיב: יהללך זר ולא פיך!

[20] שאני מילתא דבי דינא, דאגדול רמיא,

[21] **כדתנן: גמרו את הדבר – היו מכניסין אותן. גדול שבדינין אומר: איש פלוני אתה זכאי, איש פלוני אתה חייב.**

הדרן עלך היו בודקין

מסורת התלמוד

[9] תוספתא סנהדרין ט ד. [10, 16] תוספתא סנהדרין ז ז; ירושלמי סנהדרין כג א, ה ד. [20] ירושלמי תענית סד ד, ב א; בבלי תענית טו ע"ב; מסכת יראת הטא נוסח א פרק ב.¹ [18] משלי כז ב. [20] משנה סנהדרין ג ז; מכילתא דרבי ישמעאל משפטים — מס' דכספא פרשה כ; תוספתא סנהדרין ט ב.

רש"י

לא ראו האחד מאלו את טעמן של אלו, והרי הן במחלוקתן — מהו? וניפטריה מעיקרא משהוסיפו עד שבעים ואחד ונחלקו, למה אנו מאחרים הדבר לדון אלו כנגד אלו, מי אית לן לאהדורי בתר חובה? כדי שלא יצאו מבית דין מעורבבים גנאי לבית דין שיצאו במחלוקת ואין יודעין לגמור את הדין. וליפטריה מבי דינא קמא למה מוסיפין? משנחלקו הראשונים ידונו אלו כנגד אלו, אם ראה אחד מאלו את דברי אלו הרי טוב, ואם לאו — יפטר והו. קש דינא זקן דין זה ועמוק וקשה, וצריך להמתין בו. איפכא מיבעי ליה — בדיני נפשות צריך לעיין יותר. חכם דינא יפה העמדתנו על בורייו, ואין אחד ממנו צריך להפך ולדקדק בו. ואין אומרים כן בדיני נפשות, שאף משגמרוהו, אם ידקדק האחד וימצא לו זכות, מחזירין את הדין. אינו דומה כו' טוב הוא לו שיהא הוא מבייש עצמו, ואל יאמר אחד מחביריו קש דינא ויתבייש מאחרים. אגדול רמיא ואפילו דברים של שבח הוא אומרן.

מבנה הסוגיא

הסוגיא דנה במצב שבו יש רוב של אחד לחייב ואין צד המצליח לשכנע את אחד מדייני הצד השני לשנות דעתו.

הסוגיא מורכבת מחמישה חלקים.

[2-1] שאלת הסתמא, המשמשת כמבוא לדברי רבי אחא ורבי יוחנן [4-3]: "פוטרין אותו"; [9-5] שאלת רב פפא ותירוצה. השאלה נמסרת בשתי לישנות. לפי הלישנא קמא, השאלה מוסבת על מימרת רבי אחא ורבי יוחנן. לפי הלישנא השנייה מוסבת השאלה על ההלכה 'יוסיפו הדיינים' שבמשנה עצמה; [10] ברייתא; ² [21-11] משא-ומתן סתמאי סביב פירושיהם של רב אחא בריה דרב איקא ורב אשי לביטוי 'נודקן הדין' שבברייתא.

פירוש הסוגיא

[6-5] וליפטריה מעיקרא ... כדי שלא יצאו מבית דין מעורבבין

נראה שלפי הלישנא קמא, קושיית רב פפא מבוססת על ההנחה שלפיה כאשר שלושים ושישה דיינים מחייבים ושלושים וחמישה מזכים הנידון באמת זכאי. אם כן, מדוע צריך להמשיך ולדון? על זה עונה לו אביי: "כדי שלא יצאו מבי"ד מעורבבין".

לפי רש"י, שכתב: "גנאי לבית דין שיצאו במחלוקת ואין יודעין לגמור את הדין", החשש הוא לכבוד בית הדין.

הקשה על כך א' ווייס:³ הייתכן שמשום כבוד הדיינים נכניס את הנידון, שהוא בחוקת זכאי, לסכנת הרשעה מחודשת? והלא כלל הוא בדיני נפשות: "והצילו העדה!" מכאן הסיק ווייס שבמצב שבו שלושים ושישה דיינים מחייבים ושלושים וחמישה מזכים, הנידון באמת חייב, אלא שמבחינה טכנית לא ניתן להרשיעו משום שהתורה אמרה שמטים את הדין על פי שניים, ולכן ממשיכים לדון.

אולם בירושלמי נאמר:⁴

לא ראה —

רבי יוחנן אמר: זכאי, ריש לקיש אמר: חייב.

אמר לי' רבי יוחנן: והלא זכאי הוא, ולמה דנין אילו כנגד אילו?

שלא יירא' דין זה יוצא מעמעם.

ובנוסח של הירושלמי מן הגניזה: "שלא יראה דינו של זה יוצא מעמעם".⁵

2 ייתכן שבברייתא זו מתייחסת לרישא של המשנה: אם מצאו לו זכות — פטרוהו; ואם לאו, גדול שבדיינים אומר: נודקן הדין, ומעבירין את הדין למחר (כך נראה מפירוש רש"י ד"ה קש דינא). מאידך, ייתכן שהברייתא מתייחסת לסיפא של המשנה. לאחר שהעבירו את הדין למחר ונשאו ונתנו ולא הצליחו להכריע, גדול שבדיינים אומר: נודקן הדין, ואחר כך פוטרים את הנידון. וראו עוד בדיונו להלן עמ' 178, ובפרט בהערה 20.

3 סדר הדין, עמ' 252 ואילך.

4 סנהדרין כג ע"א, ה ה, על פי כ"י לידן.

5 קטע גניזה, פורסם על ידי משה עסיס, "קטע של ירושלמי סנהדרין", הנוגע לנו בעמ' 66.

לפי נוסח כ"י ליידין ניתנים דברי ר' יוחנן בירושלמי להתפרש לצדדין: אם כרש"י, שיש בכך גנאי לבית הדין, אם כרבינו חננאל, שפירש שיש בכך גנאי לנידון.⁶ נוסח הגניזה נוטה יותר לכיוון פירוש רבינו חננאל.⁷

על כל פנים, מן הירושלמי עולה ששיטת ר' יוחנן היא אכן כפשוטם של דברי רב פפא בלישנא קמא, שבמקרה שבו שלושים ושישה דיינים מחייבים ושלושים וחמישה מזכים, הנידון זכאי בדין ולא רק עקב זיכוי טכני.

אם כן, בתוך דברי ר' יוחנן שבירושלמי, וביותר לפי נוסח הגניזה, מונח תירוץ לשאלת וויס. שהרי הסיבה לכך שלא מזכים את הנידון מיד היא משום החשש לכבודו; אנו רוצים שזיכוי יהיה ברור ולא מעומעם. וכפירוש רבינו חננאל בבבלי: "שלא יאמרו: מחויב יצא, מחזירין, אולי יודמן להיות הרוב מזכין, ואם לא נודמן – פוטרין אותו". וכן פירש הר"ן: "וראוי לחזור, שיצא זכאי בדינו אם אפשר".

ומכאן עולה שסוגייתנו חלוקה על הסוגיא בדף לד ע"א:

דיני נפשות המלמד כו';⁸

אמר רב:

לא שנו אלא בשעת משא ומתן, אבל בשעת גמר דין, מלמד זכות חוזר ומלמד חובה ...

תא שמע: דנין אלו כנגד אלו עד שיראה אחד מן המחייבין דברי המזכין,

ואם איתא, ליתני נמי איפכא!

תנא, אזכות קא מהדר, אחובה – לא קא מהדר.

אולם לפי סוגייתנו, כיוון שבמקרה שבו שלושים ושישה דיינים מחייבים ושלושים וחמישה מזכים זכאי הנידון לחלוטין וכל מה שדנים הדיינים אלו כנגד אלו הוא רק משום שאנו רוצים שתצא זכאותו של הנידון לאור באופן הברור ביותר ולא באופן מעומעם, הרי ש"עד שיראה אחד מן המחייבין דברי המזכין" דווקא, ואין המלמד זכות יכול לחזור וללמד חובה באופן זה אף בגמר דין. ומה שאמר רב, שבגמר דין יכול המלמד זכות לחזור וללמד חובה, הוא רק קודם שעמדו הדיינים למניין.⁹

[9] רבי יוסי אומר ... אין מוסיפין על בית דין של עשרים ושלשה

דברי ר' יוסי בברייתא המצוטטת בבבלי הם הרחבה ופירוש לדברי ר' יוסי שבתוספתא:¹⁰

שנים עשר מחייבין ואחד עשר מזכין – יוסיפו הדיינים עד שיכריע אחד לזכות ושנים לחובה.

ר' יוסי אומר: יחזור וימנו כתחילה.

מהתוספתא כשלעצמה ניתן להבין שר' יוסי חולק רק במקרה שבו שנים עשר דיינים מחייבים ואחד עשר מזכים. ווייס טוען¹¹ שגם מלשון הברייתא שבבבלי יש לדייק שלדעת ר' יוסי מוסיפים על בית הדין רק במקרה שהוא אינו בית דין שלם של עשרים ושלושה או של שבעים ואחד. אבל במקרה שבו אחד עשר דיינים מחייבים ואחד עשר מזכים ואומר איני יודע מודה ר' יוסי שמוסיפים, שהרי הדיין שאומר איני יודע הרי הוא כמי שאינו, ואין כאן בית דין שלם של עשרים ושלושה.

6 וכן פירשו את הירושלמי בעל הפני משה והריצ"ד.

7 בחלק הנוסח, עמ' 178, הארכתי בעניין הקשר שבין הפרשנות לנוסחאות של עדי הנוסח השונים, עיינו שם. תורף הדברים הוא שנוסח הענף האשכנזי תואם את פירוש רש"י ונוסח הענף המזרחי תואם את פירוש רבינו חננאל ור"ן.

8 "המלמד חובה מלמד זכות, אבל המלמד זכות אין יכול לחזור וללמד חובה".

9 ובוה נתישבו שאר קשיותיו של ווייס, עיינו שם.

10 סנהדרין ט ד.

11 סדר הדין, עמ' 247, 250.

בעיות העריכה בסוגיא

[10] נזדקן הדין

כבר הערתי לעיל¹² שיייתכן שהברייתא מתייחסת לרישא של המשנה, קודם העברת הדין למחר, ויייתכן שהיא מתייחסת לסיפא של המשנה, לאחר העברת הדין למחר. לפי פשוטה של הברייתא, כפי שנראה מן המקבילה בתוספתא,¹³ מדובר בשלב הראשוני של הדין עוד קודם שהעבירו את הדין למחר:¹⁴

אחד דן כנגד שנים, ושנים דנין כנגד אחד.
שנים דנין כנגד שלשה, ושלשה¹⁵ כנגד שנים.
אבל לא שלשה כנגד שלשה ולא מהן ולמעלה כדי¹⁶ יעשה בית דין מעורבב.
בדיני ממונות או: נזדקן¹⁷ הדין; בדיני נפשות אין אומי: נזדקן הדין.
והגדול שבדיינין או: נזדקן הדין.

וכן לפי הירושלמי:¹⁸

אם מצאו לו זכות פטרוהו כו';
תני, אחד מן העדים שאמר: יש לי ללמד עליו זכות, ובא חבירו וסייעו ובא חבירו וסייעו ...
אמר בדיני ממונות: נזדקן הדין, והגדול שבדיינין אומר: נזדקן הדין.

נראה שזו גם דעת האמוראים בבבלי. פירושו של רב אחא בריה דרב איקא: "קש דינא", מפרש את הביטוי 'נזדקן הדין' כמשמעותו המילולית: קש = קשיש, זקן.¹⁹ וכפי שפירש רש"י (ד"ה נזדקן): "זקן דין זה ועמוק וקשה וצריך להמתין בו".²⁰ פירוש זה מקבל את סדר האירועים המתואר בתוספתא אך מצריך את רב אחא בריה דרב איקא לומר: "איפור", כלומר: בדיני ממונות אין אומרים נזדקן הדין, שאין מלינים את הדין בדיני ממונות, ואילו בדיני נפשות אומרים נזדקן הדין ומעבירים אותו למחר. ייתכן שרש"י הוסיף בפירושו את המילה 'וקשה', כדי לרמז שבביטוי 'קש דינא' ישנה משמעות נסתרת בנוסף על הגלויה. לא רק 'קשיש' אלא גם 'קשה'.

גם את פירושו של רב אשי יש להבין כך. בדיני ממונות אומרים "חכם דינא" ועומדים מיד למניין, אבל בדיני נפשות אין אומרים כן אלא מעבירים את הדין למחר. פירושו של רב אשי שומר על סדרה המקורי של הברייתא – "לעולם לא תיפור" – והוא תואם את דברי הירושלמי בפשוטם.²¹ ייתכן אפוא שהירושלמי הוא המקור לדברי רב אשי.

אולם מיקומו של הדיון בבבלי יוצר את הרושם כאילו הברייתא הובאה כהשלמה לתשובת רב אחא ור' יוחנן לשאלה "לא ראו, מאי?" [2], שבמקרה שבו לאחר שתם הדיון והועבר הדין למחר, עמדו הדיינים למניין, שלושים ושישה חייבו ושלושים וחמישה זיכו, דנו אלו כנגד אלו ולא ראו – אין אומרים נזדקן הדין אלא פוטרים את הנידון.

12 הע' 2.

13 הנוסח בפנים על פי כ"י וינה. בהערות – שינויי נוסח מכ"י ערפורט.

14 כדי לקיים מה ששנוי: "הוו מתונים בדין" (משנה אבות א א), ולקיים מה ששנוי שבדיני נפשות גומרים את הדין ביום שלאחר הדיון (משנה סנהדרין ד א). ואין אומרים כן בדיני ממונות משום שבדיני ממונות גומרים בו ביום ואין מלינים את הדין. ראו ר"ש ליברמן, "הערות לפרק א' של קהלת רבה", עמ' 57-59.

15 בכ"י ערפורט: "ושלשה דנין כנגד שנים".

16 בכ"י ערפורט: "כדי שלא יעשה".

17 בכ"י ערפורט, בכל שלושת המופעים: "נזקן"; בד"ר: "נזדקק".

18 סנהדרין כג ע"א, ה ה (בדפוסים המאוחרים – הלכה ז).

19 ראו ערוך וסוקולוף, ערך 'קש'.

20 אולם בעלי התוספות פירשו 'נזדקן': "קשה ואין יכולים לעמוד עליו", ולדבריהם, הפירוש הראשון עוסק בסוף הדיון, לאחר שדנו ולא ראו. ולפיכך אומרים בדיני נפשות נזדקן הדין ופוטרים את הנידון מספק. נראה שגם הרמב"ם (הלכות סנהדרין ט ב) סובר כבעלי התוספות, כפי שפירושו המאירי, ר' יעקב אטלינגר (ערוך לנר על מסכת סנהדרין, כו ע"א-כו ע"ב). ר' דוד פרדו (חסדי דוד לתוספתא סנהדרין ז ד, עמ' תקפד), ר' מאיר שמחה הכהן מדווינסק (אור שמח, עמ' 196), ר' יהודה עייאש (לחם יהודה השלם, עמ' רמ) והחיד"א (שו"ת חיים שאל, חלק ב, סי' מב, אות לו), ולא כפי שפרשוהו הר"ן, הכסף משנה, הלחם משנה ור' חיים בבבנשיתי (חמרא וחיי, עמ' קסב).

21 ולא כפי שפירש בעל הפני משה.

נראה שהברייתא נקבעה במקום זה משום שהעורך האחרון נטה לקבל את פירושו של רב אשי: "חכם דינא", פירוש שאינו מאלץ להפך את הברייתא. אלא שהעורך הבין שמדובר בסוף הליך הדיון לאחר שדנו ולא ראו אלו את דברי אלו. ואין אומרים כן בדיני נפשות, משום שכשנגמר בדיני נפשות הדין לחובה אין פסק דין סופי ויש תמיד אפשרות של ערעור ודיון חוזר.²²

22 אבל כשנגמר הדין לזכות, פסק הדין סופי, ואפילו נזרקה מחמת הספק אין מחזירין אותו. וכל זה כבדיני ממונות, שאם גמרו מספק וזיכו מטעם המוציא מחברו עליו הראיה ומצא התובע ראיה חדשה – חוזר הדין (צפנת פענח לסנהדרין, עמ' עח).